

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Мяловицька Н.А., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка; Златіна Н.Е., кандидат юридичних наук, доцент кафедри права факультету економіки і права Київського національного лінгвістичного університету

Mialovytska N., Zlatina N. INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS FIXING OF HUMAN RIGHT ON LIFE IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICT

***Анотація.** В статті визначається, що в системі прав і свобод людини і громадянина одним із найважливіших є природне право – право на життя. Аналізуються міжнародні правові документи про права людини, зокрема Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини та ряд інших конвенцій, які регулюють правовий захист права людини на життя. Наголошується, що на міжнародному рівні право на життя було визнане одним із головніших прав людини і закріплено, що охорона цього права є основним завданням, до виконання якого повинні прагнути всі народи і держави.*

Визначено, що право на життя передбачає проведення державою миролюбної політики, яка виключає війни та конфлікти. В цьому зв'язку аналізуються положення декларації про право народів на мир, конституції зарубіжних країн, які закріплюють, що життя без війни слугуватиме основою повного здійснення прав і свобод людини і найпершою умовою збереження цивілізації, людства і його існування.

Розкрито питання про смертну кару, визначено, що від смертної кари відмовились або не застосовують її фактично понад 80 держав світу.

Аналізується законодавство України, яке закріплює і гарантує захист права людини на життя.

Відзначається, що в міжнародних документах про права людини, а також в національному законодавстві більшості країн світу право на життя та безпосередньо пов'язані з ними права – на фізичну недоторканість, заборона катувань, насильства й рабства, повага до людської гідності, гарантії справжнього правосуддя тощо – наділяються особливим статусом і не підлягають призупиненню в умовах надзвичайного стану чи збройного конфлікту.

Визначено, що збройні конфлікти є міжнародного й не міжнародного характеру. До першого виду належать зіткнення між збройними силами держав усупереч міжнародно-правовій забороні війни як засобу вирішення спорів; другий вид конфлікту характеризується як зіткнення на території держави збройних сил уряду з антиурядовими організованими збройними загонами. Аналізуються основні джерела міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів.

***Ключові слова:** право людини на життя, держава, конституція, законодавство, безпека, збройний конфлікт, правовий захист, фінанси.*

***Summary.** In article the human right on life is researched. International legal documents, the national legal system of Ukraine, foreign countries which regulate legal protection of human right on life are analyzed. Guarantees of the right to life and also a question of application of capital punishment are considered. Types of armed conflicts are researched. Armed conflicts of the international and not international nature concern them. Collisions between armed forces of the states as opposed to an international legal prohibition of war as to a method of resolution of disputes belong to the first type. Other type of the conflict is characterized as collision in the territory of the state of armed forces of the government with the antigovernmental organized armed groups.*

***Key words:** human right on life, the state, the constitution, the legislation, safety, armed conflict, legal protection, finance.*

Постановка проблеми. Життя людини, її здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю і закріплення пріоритету прав, свобод та законних інтересів людини є одним із основоположних принципів правової держави. Права і свободи людини необхідно розглядати як основу конституціоналізму. Ідея про те, що люди від народження вільні і рівноправні, їм належить ряд невідчужуваних (природних) прав, були покладені в основу перших конституційних актів, що приймалися в ході Англійської, Американської, Французької революцій XVII-XVIII ст.ст., а потім послідовно визначений перелік прав закріплювався у більшості конституцій демократичних держав. Тим самим права людини, в тому числі право на життя набули юридичної форми і ставали важливим інститутом конституційного права, а згодом й інститутом міжнародного права.

Аналіз дослідження даної проблеми. Вагомий внесок у наукову розробку проблем захисту прав і свобод зробили такі українські вчені, як Баулін Ю., Копиленко О., Костицький В., Марцеляк О., Мережко О., Погорілко В., Пустовіт Ж., Селіванов А., Скрипнюк О., Рабінович П., Тацій В., Федоренко В., Шаповал В., Шевчук С., Шемшученко Ю. та ін.

Метою даної статті є визначення міжнародно-правових аспектів закріплення права людини на життя в умовах збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан українського державотворення, особливо у зв'язку з останніми подіями на сході України, вимагає посиленої уваги і практичних дій керівництва держави, спрямованих на розв'язання гуманітарних питань, зокрема прав і свобод її громадян, що опинилися у зоні збройного конфлікту.

Досить сказати, що в доповіді Моніторингової місії ООН про ситуацію з правами людини в Україні з квітня 2014 р. до кінця 2018 р. загинуло від 12 800 до 13 000 чоловік, від 27 000 до 30000 – поранені [1].

В системі прав і свобод людини і громадянина одним із найважливіших є природне право – право на життя. Воно закріплене в міжнародних правових документах про права людини, конституціях багатьох держав світу.

У ст. 3 Загальної декларації прав людини, прийнятої 10 грудня 1948р. відзначається, «що кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність» [2, с. 5-10].

Положення Загальної декларації набули подальшого розвитку в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та Факультативному протоколі до цього пакту [2, с. 11-30; 31-34].

Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950р. визначає, що право кожної людини на життя захищається законом. Жодна людина не може бути умисно позбавлена життя інакше, ніж на виконання вироку суду, винесеного після визнання її винною у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання [3].

Крім зазначених міжнародно-правових актів, важливе місце в міжнародно-правовому масиві стандартів прав людини, в тому числі захисті права на життя, належить також таким документам, як:

- Конвенція про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього 1948р.;
- Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1966р.;
- Конвенція про припинення злочину апартеїду і покарання за нього 1973р.;
- Конвенція про права дитини 1989р.;
- Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність людини видів поводження і покарання 1984р. та ін.

Визнання міжнародних стандартів прав людини в науковій літературі розглядається як історичне надбання суспільного розвитку, а також як процес накопичення позитивного досвіду в галузі прав людини, що потребує глибокого вивчення, усвідомлення, пропагування і, нарешті, практичного використання у законотворчій діяльності всіх держав світу [4, с.19-20].

Отже, на міжнародному рівні право на життя було визнане одним із найголовніших прав людини і закріплено, що охорона цього права є основним завданням, до виконання якого повинні прагнути всі народи і держави.

Відповідно до цих міжнародно-правових актів Конституція України в ст.27 закріпила положення, що «кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» [5].

Право на життя передусім передбачає проведення державою миролюбної політики, яка виключає війни та конфлікти. У Декларації про право народів на мир, яка була

схвалена Генеральною Асамблеєю ООН 12 листопада 1984р. (Резолюція 39/11) містяться положення, що «...Генасамблея... переконана у тому, що життя без війни слугуватиме основою... повного здійснення прав і свобод...», що в ядерну епоху встановлення міцного миру на Землі є щонайпершою умовою збереження цивілізації, людства і його існування...» [6]. Сучасні держави закріплюють право на мир у своїх конституціях. Зокрема, Основний Закон ФРН у преамбулі та в ч.2 ст.1 «визнає непорушні і невід'ємні права людини як основу кожного людського співтовариства, миру і справедливості в усьому світі»; в ч.1 ст.26 забороняє дії, «...здатні порушити мирне спільне життя народів». Підготовку агресивної війни Основний Закон ФРН проголошує антиконституційною дією [7]. Ст. 11 Конституції Італії також закріплює «Італія відкидає війну як посягання на свободу інших народів і як засіб вирішення міжнародних конфліктів[8]. У мирних умовах гарантії цього права не зводяться до заборони вбивства – це закріплюється Кримінальним кодексом кожної країни. Держава зобов'язана організувати ефективну боротьбу із злочинністю, особливо з терористичними актами.

Гарантіями права на життя є системи охорони здоров'я і, зокрема, попередження дитячої смертності, охорони від нещасних випадків на виробництві, профілактики дорожньо-транспортних пригод, пожежної безпеки та ін.

Особливе значення має питання про смертну кару. Відповідно до ст.6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права в країнах, що не скасували смертної кари, смертні вироки можуть виноситися тільки за найтяжчі злочини, згідно із законом, який діє під час вчинення злочину. Смертні вироки не виносяться за злочини, вчинені особами, молодшими 18-ти років, і не виконуються щодо вагітних жінок.

Від смертної кари відмовились або не застосовують її фактично понад 80 держав світу. До них належать 13 штатів США, деякі країни Латинської Америки (Венесуела, Коста-Ріка, Бразилія, Мексика, Колумбія), 40 держав-членів Ради Європи. Згідно зі ст.1 шостого протоколу Європейської конвенції з прав людини: «Смертна кара скасовується. Жодна людина не може бути засуджена до такого покарання або страчена». «Держава може передбачити у своєму законодавстві смертну кару за діяння, вчинені під час війни або у період неминучої загрози війни...» (ст.2). У той же час ст.2 згаданої конвенції передбачає, що позбавлення життя не розглядається як порушення статті, коли воно є наслідком неминучості застосування сили: а) для захисту будь-якої людини від незаконного насильства; б) для здійснення законного арешту або запобігання втечі людини, що законно перебуває під вартою; в) у діях, законно вчинених з метою придушення бунту або заколоту[3].

Після вступу України до Ради Європи в нашій державі був накладений мораторій на застосування смертної кари, згодом вона була скасована. Новий Кримінальний кодекс України, який вступив у дію 1 серпня 2001 р. не передбачає такого виду покарання, як смертна кара.

Крім того, Основний Закон України також визначив, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» (ст. 3).

Закріплення цих прав як одних із базових цінностей демократичного суспільства набуло відображення і в законах України. До таких законодавчих актів слід віднести закони України: «Про правовий режим воєнного стану» (2015 р.) [9], «Про правовий режим надзвичайного стану» (2000 р., у ред. від 28.12.2015 р.) [10], «Про національну безпеку України» (2018 р.) [11], «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (2014 р.) [12], «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2014 р.) [13], «Про особливості державної політики щодо забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях в Донецькій і Луганській областях» (2018 р.) [14].

Зокрема, у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан визначається як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її

місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [9].

Слід відзначити, що в міжнародних документах про права людини, а також у національному законодавстві більшості країн світу право на життя та безпосередньо пов'язані з ним права – на фізичну недоторканність, заборона катувань, насильства й рабства, повага до людської гідності, гарантії справедливого правосуддя тощо – наділяються особливим статусом і не підлягають призупиненню в умовах надзвичайного стану чи збройного конфлікту (п. 2 ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права) [2, с.11-30].

Війни являють собою найбільшу загрозу життю людини, існуванню цілих народів. Та після закінчення найкровопролитнішої Другої світової війни та прийняття Статуту ООН, який поставив війну поза законом, війни однак продовжуються. Тому розширення сфери дій гуманітарних принципів на захист людського життя стає закономірною реакцією на зростаючу ескалацію насильства, екстремізму та геноциду, які є наслідком економічних та політичних криз, породжуються релігійними та етнічними конфліктами, сепаратизмом, соціальною несправедливістю, відродженням націоналістичних та расистських ідеологій і рухів. Небезпечним викликом самому існуванню людства є також ядерна загроза та силова політика, що на ній базується.

Отже, проблема збереження та захисту людського життя та жертв війни, наскільки це можливо в екстремальних умовах збройних конфліктів, залишається актуальною і в наші дні. Людство, яке не в змозі відвернути війни, змушене йти шляхом гуманізації законів та звичаїв.

Розглядаючи питання про взаємозв'язок міжнародного гуманітарного права та прав людини, а також і соціального питання про статус права на життя, Міжнародний суд ООН у своєму Консультативному висновку від 8 липня 1996р. відзначив, що положення Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, зокрема стаття 6, що забороняє «довільне» позбавлення життя, діють і під час війни. У зв'язку з цим слід посилатися і на ст. 2 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод, на ст. 4 Американської конвенції прав людини 1969р. та на ст. 4 Африканської хартії прав людини і народів 1981р. Усі вони виключають можливість призупинення права на життя, фізичну недоторканність та інших прав людини і тим самим визнають їх дію на захист в період збройних конфліктів. Розрізняють збройні конфлікти міжнародного і не міжнародного характеру. До першого виду належить зіткнення між збройними силами держав усупереч міжнародно-правовій забороні війни як засобу вирішення спорів. Другий вид конфлікту характеризується як зіткнення на території держави збройних сил уряду з антиурядовими організованими збройними загонами [15, с.555-556].

До основних джерел міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів належить так зване "право Женеви" (Женевські конвенції 1949 року: про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях; про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які потерпіли аварію корабля, зі складу збройних сил на морі; про поводження з військовополоненими; про захист цивільного населення під час війни; Додаткові протоколи до них 1977 року) і "право Гааги" (Гаазькі конвенції 1899 і 1907 років про закони і звичаї сухопутної війни, про відкриття воєнних дій, про права й обов'язки нейтральних держав і осіб у разі сухопутної і морської війни, Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р.).

Основні їх ідеї розвиваються в рамках ООН та інших організацій. Так, 1980 року прийнято Конвенцію про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, Конвенцію про заборону розроблення, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї і про її знищення 1993 року тощо.

Водночас важливо відзначити, що стосовно ситуації збройного конфлікту необхідно точно визначати суб'єктів права на життя, оскільки убивство осіб, що належать до збройних сил противника вважається законним. Виходячи з цієї особливості у Гаагських та Женевських гуманітарних конвенціях уточнюється коло осіб, на життя яких посягати забороняється. До них належать: поранені, хворі, військовополонені, цивільні особи. Забороняється також убивати противника, який склав зброю, здав зброю або не має можливості захищатися. Забороняються дії, що мають на меті викликати голод серед цивільного населення, руйнування об'єктів необхідних для виживання громадян тощо. Без зазначених уточнень проголошення права на життя та його реальний захист були б недостатніми. Як справедливо відзначає О.Лукашова, «взяті за основу міжнародного гуманітарного права принципи і норми, що покликані захищати право на життя, стають останньою перешкодою на шляху варварства та жахів, до яких призводить війна. Дотримання цих норм не лише захищає людське існування й середовище проживання в ім'я збереження життя, а й сприяє підтриманню морально-психологічного клімату в суспільстві та режиму гуманності і співчуття» [16, с.548-549].

Висновки. Прогресивна громадськість світу не завжди спроможна ефективно впливати на процеси посилення проявів тероризму, міжнаціональних та міжконфесійних конфліктів, які реально загрожують найголовнішому праву людини – праву на життя.

Глобальний характер причин і наслідків зазначених явищ, потребує не лише перебудови діяльності органів державної влади в окремих країнах, але й бути об'єктом постійного контролю та регулювання в міжнародному праві. Необхідним є також посилення впливу і ролі міжнародних організацій, зокрема ООН, Ради Європи, ОБСЄ тощо, як інститутів забезпечення прав і свобод людини і всього людства.

Органам державної влади і місцевого самоврядування необхідно розробляти і затверджувати загальнодержавні програми щодо дотримання і захисту прав людини і обов'язково передбачати в бюджетному законодавстві заходи, які спрямовані на захист прав людини в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема в умовах збройного конфлікту. Для держав-членів Ради Європи унікальним за своєю важливістю джерелом можливої фінансової підтримки в розв'язанні проблем захисту прав є співпраця із Банком розвитку Ради Європи, який спеціально створений у 1956 році, щоб підтримувати вирішення таких проблем.

Список використаних джерел

1. [https:// korrespondent.net](https://korrespondent.net)
2. Права людини в документах ООН. Кн.1. – Амстердам – Київ, 1997.
3. Офіційний вісник України. – 1998. – № 13.
4. Конституційні права, свободи і обов'язки людини, громадянина в Україні / За редакцією академіка НАН України Ю.С. Шемшученка. – К.: Видавництво «Юридична думка», 2008.
5. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 30 верес. 2016р.: (офіц. текст). – К.: Паливода А.В., 2016.
6. Декларація про право народів на мир (прийнята 12.11.1984 Резолюцією 39/11 Генеральної Асамблеї ООН) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>
7. Конституции государств Европы: В 3т. /Под ред. Л.А. Окунькова. – М.: Изд-во НОРМА, 2001. – Т.1. – С.570.
8. Конституційне законодавство зарубіжних країн: Хрестоматія: Навч. посіб./ Упоряд. В.О.Рієка, К.О. Закоморна. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – С.82.
9. Про правовий режим воєнного стану: Закон України [від 12 травня 2015 № 389-VIII]/Відомості Верховної Ради України. – 2015. - №28. – ст.250.
10. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України [від 16 березня 2000 № 1550-III]/Відомості Верховної Ради України. – 2000. - №23. – ст.176.
11. Про національну безпеку України: Закон України [від 21 червня 2018 № 2469-VIII]/Відомості Верховної Ради України. – 2018. - №31. – ст.241.

12. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України [від 15 квітня 2014 № 1207-VII] //Відомості Верховної Ради України. – 2014. - №26. – ст.892.

13. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України [від 20 жовтня 2014 № 1706-VII] //Відомості Верховної Ради України. – 2015. - №1. – ст.1.

14. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України [від 18 січня 2018 № 2268-VIII] – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>

15. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Т.2. – К.: «Укр. енцикл.», 1999.

16. Права человека: Учебник для вузов / Отв. ред. член-корр. РАН, д.ю.н. Е.В. Лукашева. – М.: Норма, 2004.

УДК 347.78.025

ПРАВОВИЙ СТАТУС СУБ'ЄКТІВ ПРИВАТНОПРАВОВИХ ВІДНОСИН УСКЛАДНЕНИХ ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ

Новицький А.М. доктор юридичних наук, професор Університету ДФС України

Novitsky A.M. LEGAL STATUS OF SUBJECTS OF PRIVATE LAW RELATIONS COMPLICATED BY A FOREIGN ELEMENT

Анотація. Проаналізовано особливості правового статусу суб'єктів приватноправових відносин. Охарактеризовано доктринальні підходи щодо визначення «іноземний елемент» та конкретизовано його суб'єктну складову.

Ключові слова. Іноземний елемент, громадянин, апатрид, біпатрид, біженець, поліпатрид, емігрант.

Abstract. The peculiarities of the legal status of subjects of private legal relations are analyzed. The doctrinal approaches to the definition of "foreign element" are described and its subjective component is specified.

Keywords. Foreign element, citizen, stateless, bipatrid, refugee, polipathist, emigrant.

Метою статті є дослідження правового статусу суб'єктів приватноправових відносин ускладнених іноземним елементом.

Постановка проблеми. Сучасна історія становлення державності України представлена багатьма випадками проблеми встановлення окремих правових конструкцій щодо державності, співвідношення громадянства та територіальності, прав громадян на вільне волевиявлення та інші аспекти, які характеризують особливості сучасного світу. Проблема пов'язана із встановлення правового статусу суб'єктів суспільних відносин ускладнених іноземним елементом, визначає особливості застосування прав, які можуть проявитись як із позитивної так і з негативної сторони. Адже набуття особою правового статусу біпатрида може стати причиною негативного наслідку не тільки для конкретних суб'єктів правовідносин, а і для держави в цілому. Прикладом такої ситуації стала анексія Криму та відповідні правові наслідки сучасних відносин.

Встановлення правового статусу окремих суб'єктів приватноправових відносин дає можливість визначити відповідність окремих юрисдикційних особливостей регулювання відносин та встановлення певного набору прав та обов'язків конкретної людини, його вплив на прийняття рішень та можливість впливати на різні ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про міжнародне приватне право» іноземний елемент – це ознака, яка характеризує приватноправові відносини, що регулюються цим Законом, та виявляється в одній або кількох з таких форм:

- хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, який проживає за межами України, іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою;
- об'єкт правовідносин перебуває на території іноземної держави;